

РЕЛІГІЙНА ОСВІТА В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу релігійного компоненту в системі світської школи України. Розглядається специфіка та основні напрями реалізації релігійної освіти в сучасних школах, приділена увага питанню впровадження християнської етики в світську систему навчання.

Ключові слова: релігійна освіта, предмети духовно-морального спрямування, світська освіта, християнська етика.

Постановка проблеми. У свідомості українського народу поступово утверджується розуміння того, що релігія і церква відіграють вкрай важливу роль у творенні нації, виховують народ і дають йому нові знання. Проблема взаємодії релігійних організацій та світської школи набула широкого розголосу ще на початку 1990-х років і відтоді активно обговорюється в українському суспільстві.

Система релігійної освіти в Україні показує, що церква може виконувати не тільки віроповчальні функції, але і значно ширшу освітньо-виховну роботу. Вивчення моделей, типів і видів релігійної освіти, можливості їх взаємодії із світською системою освіти є вкрай актуальним, оскільки вона на сьогодні має стати важливою складовою всієї освітньої системи. Актуальним стало питання введення дисциплін духовного спрямування в систему світської освіти. Вже близько 20 років у суспільстві ведуться розмови про те, чи потрібно вводити або збільшувати релігійний компонент у навчальних планах державних шкіл, а якщо потрібно – то яким чином це найбільш оптимально реалізувати. Все це зумовлює середовище експертів, політиків, науковців, педагогів і представників релігійних організацій шукати одностайності і приходити до консенсусу у вирішенні цих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага сучасних дослідників зосередилася на розробці концепції етичного християнського виховання (А. Васьків, В. Жуковський). Про форми релігійної освіти йдеться у працях В. Єленського, М. Заковича, Ф. Козирева, І. Метлика, Л. Мітрохіна, С. Панича, І. Понкіна, В. Хромця, І. Мозгового [11]. Також вивченням цього питання займаються богослови, представники релігійних організацій – І. Бей, архімандрит Євфросин (Білаш), В. Бурега, Т. Добко, єпископ Ірпінський Клімент, Ю. Решетніков, О. Філоненко, Ю. Чорноморець. Загалом, феномен релігійної освіти висвітлюється у працях таких українських вчених, як В. Бондаренко, М. Бабій, Л. Дмитренко, С. Здіорук, А. Кислий, В. Кришмарел, Л. Филипович та інших.

Проте обрана нами проблема і досі залишається недостатньо дослідженою, тому вкрай необхідно включатися в роботу і створювати оптимальний варіант функціонування релігійного компоненту в школах України.

Мета статті полягає у вивченні питання впровадження релігійного компоненту в школах України, що в свою чергу потребує аналізу навчально-методичного забезпечення релігійної освіти та проблем підготовки вчителів до викладання предметів релігійного змісту.

Основна частина. Враховуючи неоднозначне розуміння освіти і релігії в цілому, визначити, чим є релігійна освіта досить важко. Проте, така освіта зазвичай включає в себе позаконфесійне вивчення основ релігії, що утворюють релігійні погляди людини, можливо втілені в духовному житті, можуть формувати моральну поведінку та специфічний світогляд, у тому числі і науковий. В Україні досить поширеним є використання поняття “духовної освіти”, зокрема через те, що так називаються релігійні заклади освіти – духовні училища, духовні семінарії.

Історія українського народу дає нам змогу побачити, що релігійна освіта не завжди протиставлялася світській, в силу розвитку держави в християнській традиції у нас ґрунтовно вкорінилося поняття духовної освіти, але як один із напрямів підготовки і виховання, а не як окрема система. Так, К. Ушинський у своїх працях з педагогіки пише, що одним із головних завдань виховання є виховання релігійного почуття, моральності, яке повинне бути присутнім в загальній системі освіти [7, с. 17]. Аналіз робіт вітчизняних педагогів показав, що релігійна освіта сприймалася в дорадянський період як частина загальноосвітнього процесу.

В сучасних умовах українському суспільству вкрай необхідно виробити продуктивну модель взаємодії світської і релігійної освіти в школі. Адже дуже гостро звучить питання про ефективність і якість освітньої системи, яка повинна сприяти гармонійному розвитку дитини, виховувати культурну, мислячу особистість. Довготривале ігнорування цієї проблеми не найкращим чином позначилося на ситуації з освіченістю учнів у питаннях релігії, досить показовими в цьому плані є такі явища, як екстремізм, нетерпимість, дискримінація за релігійними ознаками, нетолерантність, які все частіше простежується в суспільстві. Але виникають вони останнім часом на ґрунті необізнаності, викривленні інформації про ту чи іншу подію, пов’язану з релігією, і дитині досить важко об’єктивно відбирати джерела, з яких вона самостійно черпає такі знання. Як виховувати дитину в повазі до своєї культури і традицій інших, коли вона кожного дня стикається з проявами зазначених явищ по всьому світу, а держава не забезпечує її правдивим і адекватним висвітленням цих питань, як мінімум не знайомить її з цією культурою і традицією, навіть власною?

То що ж заважає державі і церкві взаємодіяти між собою хоча б у системі освіти, коли до цього є запит суспільства? Безумовно, введення релігійної освіти в світську школу породжує багато проблем і складнощів, починаючи від обрання моделі взаємодії школи і церкви, і закінчуючи практичною реалізацією такого впровадження. В. Бондаренко однією з головних перешкод у становленні релігійної освіти в Україні називає існуючий стереотип щодо змісту і форми релігійної освіти [1, с. 191]. Більшість наших громадян не розрізняють церковної недільної школи, яка

покликана давати релігійне виховання, від загальноосвітнього навчального закладу, який надає релігійну освіту в гармонійній взаємодії з іншими предметами або закладом.

На нашу думку, необхідність таких реформ в освіті не в тому, що молодь стала бездуховною і потрібно повернутися до системи виховання на основі християнських цінностей, адже, як ми бачимо, духовність не зникла, вона зазнала трансформацій. Необхідність в релігійній освіті базується на тому, щоб зорієнтувати дитину в сучасному світі, показавши їй не однобоке висвітлення певної релігійної традиції, а різноманіття релігійного досвіду різних культур.

За спеціальним рішенням Міністерства освіти і науки, система освіти держави реалізує дисципліни духовно-морального спрямування (етика, християнська етика, етика віри), з яких “Основи християнської етики” є найбільш поширеною. Викладання цих курсів допускається тільки з письмової згоди батьків. Ці дисципліни повинні викладатися тільки спеціально підготовленими вчителями.

“Основи християнської етики” було введено як варіативну частину навчання в світській школі у 1992 році в деяких областях України (переважно західних). Від початку свого входження в систему освіти, чітко розроблених і відповідно затверджених програм, підручників з цього предмету не було. Поступово практика введення подібних курсів поширилася майже по всій території України, але нормативно лишалася не закріпленою. Відповідно до Концептуальних засад, які було затверджено 2006 року, програма курсу “Основи християнської етики” спрямована на впровадження в систему освіти традиційних для України християнських цінностей: істини, любові, добра, краси, гідності, честі. Цей курс не пов’язаний з виконанням релігійних обрядів, передбачає навчання на основі кращих надбань християнської культури України і світу.

“Основи релігійної етики” акцентують увагу у навчанні на визначених (християнських, мусульманських, іудейських тощо) духовних, моральних і культурних цінностях, поглибленому вивченні першоджерел відповідних релігій. Разом із тим це є дисципліна світоглядного характеру, що передбачає формування толерантності, здатності до співіснування і взаємодії в полікультурному суспільстві.

Але нині ми не маємо усталених загальнонаціональних програм викладання пізнавально-виховних, духовно-релігійних предметів у світській школі. А ті, які пропонувалися і пропонуються, зазнають критики з боку суспільства через їх заангажованість або подачу викривленої інформації. Зокрема, програми з християнської етики, що були розроблені Львівським управлінням народної освіти та Острозькою академією, критикуються у пресі за низький науковий рівень, примітивну методику і перекручення основоположних принципів Біблії. Запропоновані програми з християнської етики є догматизованим варіантом викладання основ віровчення тієї чи іншої церкви. Будь-яке догматизоване й монополізоване одержавлене вчення, в тому числі й релігійне, набуває рис жорстокої тоталітарної ідеології

(“Дзеркало тижня”, “Урядовий кур’єр”) [4, с. 97]. Проблемою є часом низький освітній рівень та непатріотична позиція деяких священослужителів, під патронатом яких могли б діяти зазначені заклади.

Бурхливий розвиток релігійності серед населення України позначився не тільки на традиційній православній традиції, “набули досить широкого поширення новітні релігійні течії неохристиянського, орієнталістського, синкретичного та езотеричного напрямків, діяльність яких неадекватно сприймається в сучасному соціумі. У такій релігійній ситуації питання змісту релігійної освіти, її структури є особливо важливим, оскільки воно набуває пізнавального, виховного значення”, – наголошує В. Бондаренко [1, с. 189].

Зрозуміло, що Україна – поліконфесійна держава, і виникає питання про необхідність рівних можливостей викладання предмету такого профілю для різних конфесій. Багато прихильників введення “християнської етики” в шкільну програму зазначають, що християнська етика як навчальний предмет не має жодних гравітацій до якогось одного з християнських віровизнань, а тому є оптимальним та толерантним для викладання і сприйняття учнями різних християнських віросповідань.

Слід зазначити, що передбачено виховання на релігійних цінностях і учнів нехристиянських віросповідань, але як правило, тільки на словах. Адже для цього потрібно проробити великомасштабну роботу, щоб запропонувати достойну альтернативу “християнській етиці”, розробити механізм регулювання навчальним процесом, створити необхідні програми, десь шукати викладачів, тобто виникає ще один пласт, аналогічний уже наявним проблемам, і державі поки що не до цього. Слідом впливає питання не лише матеріального й методичного забезпечення, але й підготовки фахівців, які будуть викладати такі дисципліни, оскільки в умовах чинного законодавства представники церковних організацій не можуть втручатися в навчальний процес, тільки якщо не представляють перед учнями свої релігійні вподобання, що вкрай складно і через неможливість постійного контролю, і через необхідність педагогічної підготовки всіх служителів церкви згідно з принципами світської педагогіки.

Згідно ж із Законом України про “Загальну середню освіту”, предмети духовно-морального спрямування можуть викладатися вчителями загальноосвітніх навчальних закладів, які пройшли відповідну педагогічну підготовку у вищих навчальних закладах. Тобто повинні пройти роки, щоб спочатку підготувати вчителя, а потім уже починати впровадження курсу в школі.

Виходом може бути залучення випускників-релігієзнавців до викладання християнської етики в школі, але практика показує, що особливим ентузіазмом при цьому самі випускники не відрізняються. Все ж варто сказати, що деяка підготовка звичайно відбувається: так, у Львівському катехітичному інституті, на курсах при Івано-Франківському та Тернопільському обласних інститутах підвищення кваліфікації педагогічних кадрів готують вчителів християнської етики, у 2012 році з метою підготовки вчителів навчальних курсів духовно-морального спрямування

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького оголосив набір студентів на 1 курс денної форми навчання, у Національному університеті “Острозька академія”, Українському Католицькому університеті міста Львова також існують спеціальні програми підготовки таких вчителів.

Сьогодні однією з нагальних проблем подальшого впровадження викладання у навчальних закладах курсів з основ християнської етики є необхідність у забезпеченні учнів відповідними підручниками та допоміжною літературою. Певний прорив або намагання щось робити в цьому питанні все ж є: Міжконфесійний фонд “Християнська освіта” розпочав реалізацію благодійних програм “Підручники з предметів духовно-морального спрямування” та “Вчитель християнської етики”, покликаних сприяти друку й розповсюдженню навчально-методичних комплектів, підручників з предметів духовно-морального спрямування та методичної літератури для вчителів християнської етики в навчальних закладах України.

Також головними суперечностями при введенні в світську школу дисципліни християнської етики є поліконфесійність держави, її світськість, з чого постає безліч правових нюансів; неоднозначність думок з приводу змісту такого предмету і відповідності його чинному законодавству про освіту. Ми повинні ґрунтовно дослідити можливості введення цього курсу в школи, а також відповідно до необхідності такої зміни системи навчання сконструювати найбільш оптимальну модель релігійного навчання, враховуючи всі зазначені нюанси. Це навчання не повинне бути догматичним і суперечити головним принципам науковості.

Рішення проблем щодо введення релігійної освіти в систему шкільної освіти України має передбачати ґрунтовну роботу, враховувати зацікавлення суспільства, досягнення науки, мультикультурність народу, міжнародний досвід у цьому питанні. Всі проекти, що розробляються в цій галузі, повинні якісно обґрунтовуватись не лише на папері, а зазначати дійсно концептуальні основи співпраці церкви і держави в освітній області.

“Введення такого предмету буде першим кроком до вирішення проблеми отримання учнями світоглядних знань та зближення світської школи і церкви з метою просвіти та виховання до взаємної співпраці”, – говорить А. Кислий [6].

Логічним також здається те, щоб передбачити можливість альтернативи предмету “Християнської етики” або відмови від відвідування таких занять, якщо батьки учнів вважають неприйнятним таке навчання виключно в руслі християнської релігії. Тут варто зазначити, що світськість освіти полягає не у її виключно атеїстичному характері, а в тому, щоб забезпечити відповідь на потреби як віруючих, так і невіруючих батьків і дітей. Завдання батьків і держави не в тому, щоб відгородити дитину від загалу, а, навпаки, – інтегрувати її в мультикультурний простір.

Оглядаючи сучасний стан релігійної освіти, генеральний секретар Міжнародної Асоціації Істориків Релігії Т. Єнсен у своїй лекції, яка була прочитана 24.04.2013 в м. Київ, зауважив, що в українській середній освіті

відсутня дисципліна, яка б давала учням загальні, незаангажовані знання про релігію [10]. Сьогоднішня релігійна освіта в українських школах – це освіта крізь призму однієї релігійної традиції, тому вона, на думку релігієзнавця, не має можливості створити засади для збереження конституційного вектору щодо збереження свободи совісті. “Освіта про релігію”, яку на сьогодні досить широко пропонують в країнах Європи – це програма подачі науково-вистриманої інформації про різні релігії світу. Її прихильники вважають, що входження такої системи освіти є необхідністю для гармонійного розвитку демократичного, відкритого суспільства і забезпечення конституційного права кожної людини на свободу совісті. Наскільки можлива така релігійна освіта в Україні, важко сказати, вірніше – це не ідеальна модель для нашої держави, адже головною метою українського суспільства зараз є подолання моральної кризи, екстремістських проявів, підвищення рівня толерантності, виховання духовності тощо. Релігієзнавча освіта навряд чи покликана здійснювати виховну функцію, як помітив сам Т. Єнсен, вона радше інформує дитину про наявні процеси і явища, залишаючи їй право самостійного вибору.

Звичайно всі ці проблеми різної складності і значимості, якісь із них можуть вирішитися поступово, якісь вимагають активного втручання. Так, нинішня навчальна література потроху звільняється від атеїстичного радянського навантаження. Також відроджується взаємодія церкви і держави у вирішенні важливих суспільних питань, в тому числі і освітніх. На жаль, відсутність чіткої законодавчої бази в плані меж такої взаємодії досить гальмує процес.

Як відомо, в Україні вже є досвід релігійних шкіл, зокрема, є школи, засновані під патронатом Української греко-католицької церкви (УГКЦ), православної, протестантської, єврейської, мусульманської релігійних спільнот. У таких школах більше уваги, ніж у державних, приділяють питанню передачі дітям релігійних, культурних і духовних цінностей. На меті цих шкіл, як говорять самі засновники, не є катехизація чи виховання у вірі, адже таку діяльність церква може провадити в так званих недільних школах. Система така, що навчання відбувається у християнському середовищі, в той же час забезпечуючи стандарти освіти. “Дитину потрібно виховувати на своїй традиції, але її потрібно виховувати до життя і в такому конфесійному зрізі, яким є наше суспільство”, – наголошує священник УГКЦ Р. Небожук [5].

Для можливості здійснення такої програми легалізації цих шкіл у загальноосвітньому просторі необхідні деякі умови: готовність педагогічних працівників і держави до співпраці, наявність відповідної матеріальної бази, науково-методичні засади діяльності, повноцінне правове забезпечення тощо.

З’ясовуючи сучасний стан та проблеми взаємодії релігійного компоненту в школах України, ми стверджуємо, що прийшла черга освітньої реформи. Закономірним має стати процес узгодження релігійної і світської освітніх систем, які, не конкуруючи, а взаємодіючи одна з одною, можуть відігравати визначальну роль у формуванні демократичної, сучасної,

інтелігентної нації. Залишається тільки обрати курс на зміни і віднайти оптимальний шлях впровадження релігійної освіти в загальносуспільну сферу.

Релігійна освіта – це складне і багатомірне явище не тільки для України, але і для країн світу. Становлення її в Україні, в силу історичних умов, стикалося з різними складнощами і набувало різноманітних форм. Так, незважаючи на те, що на початку свого існування релігійна освіта була єдиноможливою і дала поштовх до розвитку всієї української системи освіти, у Радянському Союзі вона була унеможливлена. Тепер, із проголошенням незалежності України, складаються позитивні умови для її відновлення і подальшого розвитку: розширюється мережа духовних навчальних закладів, здійснюються освітні реформи, простежується тенденція співпраці релігійної системи зі світською системою освіти.

Установлено, що релігійна складова частково присутня у шкільній освіті України, вона перебуває на етапі визначення та утвердження. Вважаємо, що релігійне життя людини є не тільки особистою, але й суспільно вагомою справою, тож ігнорування релігійного компонента призводить до відсутності релігійного плюралізму та зниження рівня толерантності учнів, нерозуміння ними важливості загальнолюдських цінностей. Вважаємо за необхідне вводити релігійний комплекс знань задля збагачення життєвого досвіду школярів і підвищення їх інтелектуального рівня. Для продуктивного включення предметів духовно-морального спрямування у зміст загальної освіти потрібно удосконалювати відповідну законодавчу базу, забезпечити школи навчально-методичною літературою, створити умови для підготовки кваліфікованих викладачів, розробити концептуальні засади викладання таких дисциплін тощо.

Важливим питанням є введення основ християнської етики в школах України, тож приходимо до висновку, що наявні програми з цього предмету ще потребують своїх доробок, їх зміст має відповідати вимогам педагогічних і наукових принципів, не суперечити чинному законодавству.

Висновки. Вивчення проблеми взаємодії релігійної і світської освіти в Україні дає підстави вважати доцільним надати право церквам засновувати альтернативні навчальні заклади, приватні школи. Створення освітніх навчальних закладів під опікою церкви, на нашу думку, може відповісти на потреби суспільства в сфері освіти, надасть рівні права релігійним організаціям у процесі зближення із світською освітою. Це також сприятиме міжнародній співпраці України, так як буде відповідати світовій практиці.

Література

1. Бондаренко В. Зближення світської та духовної шкіл України : вимога часу та межі можливого / Віктор Бондаренко // Філософська думка : спецвыпуск Sententiae III “Християнська теологія і сучасна філософія” : наук. видання. – Вінниця, 2013. – С. 188–194.
2. Васьків А. “Християнська етика” і “Етика” у школі : pro і contra / Андрій Васьків [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/comments/5751

3. Жуковський В. Християнська етика – важливе стратегічне завдання української школи / Василь Жуковський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukr-orthodox.rv.ua/?div=diff/&page=hrist_etika.html
4. Закович М. Релігієзнавча освіта як духовна цінність: проблеми і перспективи / Микола Закович // Православні духовні цінності і сучасність : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : МАУП, 2003. – С. 94–101.
5. Інтерв'ю со священником Романом Небожуком, керівником Бюро УГКЦ по зв'язам с державними органами влади от 4.09.2008, г. Київ / Інтерв'юер – Светлана Ярошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ru/index/expert_thought/interview/24678
6. Кислий А. О. Релігійна освіта в Україні як чинник формування суспільної моралі : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / Анатолій Олександрович Кислий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissertation.com.ua/node/671706>
7. Козырев Ф. Н. Религиозное образование в светской школе. Теория и международный опыт в отечественной перспективе : монографія / Федор Козырев. – СПб. : Апостольский город, 2005. – 636 с.
8. Кришмарел В. Релігійна освіта в державних школах: європейський та український контекст / Вікторія Кришмарел // Релігієзнавчі нариси. – Донецьк, 2011. – № 2. – С. 98–106.
9. Лагодич М. Духовна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи / Микола Лагодич // Актуальні питання релігієзнавчої та богословської думки : колект. монографія за ред. В. О. Балуха. – Чернівці : ЧНУ, 2010. – С. 229–246.
10. Мельничук Ю. Тім Єнсен у Києві. Нотатки про релігійну освіту та освіту про релігію / Юрій Мельничук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/21799-tim-yenson-u-kiyevi-notatki-pro-religijnu-osvitu-ta-osvitu-pro-religiyu.html>
11. Мозговий І. П. Релігійна освіта: феномен чи фантом? / І. П. Мозговий // Гуманізація вищої освіти: філософські виміри. – Суми-Бердянськ : Вид-во СумДУ, 2004. – С. 110–113.
12. The Routledge International Handbook of Religious Education / [edited by Derek H. Davis, Elena Miroshnikova]. – London : Routledge, 2012. – 420 p.
Отримано 14.01.2015

Summary

Anna Azarenkova. Religion education in the modern school of Ukraine.

The Article is devoted to the analysis of the religious education in the system of secular school education in Ukraine. Attention is given to the actual for today issue of Christian ethics implementation in the secular educational system, as it comes across many legal nuances and absence of a single consideration of the problem. Studying the character of building modern relationships between the state and church, the acceptable measures of the religion complex and secular educational system interaction are regarded. Nowadays in Ukraine, it is necessary not only to provide the opportunity to introduce the religious component in the system of general education but also to determine its place and tasks.

Key words: *religious educational establishments, religion study, religious education, secular education, Christian ethics.*